

A jelenlétről

Amíg itt ülök egy nyárikonyhában, padlásról lehozott, töröttlábú, ócska szalonzasztal előtt, s próbálok „összebütykölni” — micsoda szó; ha tizenhét éves koromban tudom meg, hogy írók egymás között így nevezik az írást, alighanem nagyon megviselt volna a kiábrándulás, s napokig töprengtem volna az írói létforma milyenségéről és értelméről —, mondom, amíg próbálok összebütykölni egy cikket, addig ugyanebben az órában, ugyanebben a városban, körülbelül húsz pernyi távolságra tőlem, az Írószövetség helyi fiókjának termében lelkes tagok fölolvassák egyik kollégájuk drámáját, s utána vagy ujjonganak, vagy elszomorodnak majd, de mindenképpen vitatkoznak, elképzelések és meggyőződések állnak szembe, hogy megmérkőzzenek, ötletek és javaslatok zuhognak a szerzőre. Lehetnek ott vagy tizen-tizenketten, s minden bizonnyal — túl azon, hogy kellemesen töltenek két-három órát egy ilyen pocsék időjárással megáldott délutánon — felmérhetetlenül hasznos dolgot cselekszenek: ünneppé avatják a szerző egy napját. Nem kis dolog ez és nem is az a nagyszerű benne, amit a vélemények „feldobnak”, hanem maga a tény, hogy ez a néhány ember szükségesnek, vagy mondjuk: kötelezőnek tartotta a megjelenést e találkozáson.

Sajnálom, hogy én magam nem lehetek jelen, szerettem volna eleget tenni a szívélyes meghívásnak, de az a helyzet: halaszthatatlan ígéretem van arra, hogy holnapra megírom ezt a cikket, mely arról szeretne ejteni néhány szót, hogy halaszthatatlan ígéretem van, s ezért nem lehetek jelen. Pontosabban: min nekünk általában halaszthatatlan ígéreteink vannak ilyen esetekben, s ezért nemigen vagyunk jelen olyan helyeken, ahol kollégáink eredményeiről van szó. Nemigen szoktunk részt venni az olyan összejöveteleken, melyeknek csak az volna a célja, hogy meghallgassuk, megnézzük, feldicsérjük vagy leszidjük, megbíráljuk egymás alkotásait. S tovább gondolva a gondolatot: nem sokat törődünk azzal, hogy törődünk-e egymással.

Hiszen ha jól meggondoljuk, ezen a mai délutánon is arról van szó, hogy hazai magyar irodalmunk új drámával gazdagodott, mely lehet jó, lehet rossz, de egyet nem lehet elvitatni tőle. Nevezetesen azt, hogy: van. S nyugodtan mondhatom azt is: szinte naponta adódna alkalom ilyen s ehhez hasonló találkozásokra, melyeket — ha nem maradnánk távol „halaszthatatlan” ígéreteinkre hivatkozva — eseményé avathatna már pusztán az a tény is, hogy egyáltalán jelen vagyunk, együtt vagyunk.

Természetesen nem arról van itt szó, hogy mostmár ezzel töltjük el hátralévő rövid napjainkat, hanem arról, hogy nem ártana megszüntetni azt az áldatlan helyzetet, melynek folytán már-már beláthatatlan távolságban alkotnak egymástól íróink, képzőművészeink, muzsikusaink, színészeink. Tény az is, hogy az a fajta művészeti élet, mely át tudná fogni és egységesíteni tudná valamiféleképpen a különböző művészeti ágakban „dolgozó” művészek munkáját, törekvéseit — majdnem teljességgel hiányzik a mi „prérinken”. Fantáziálok, s arra gondolok, nem volna valami istentől elrugaskodott dolog az sem, ha néha sikerülne összehozni egy-egy, a mainál szélesebb körű, visszhangosabb, jelentősebb „palávert” — bocsánat: találkoztót, vers-napot, dráma-napot, grafikus-napot, fesztivált, kinek hogy tetszik, nem a név, a lényeg — ahol egymás munkájáról lenne szó, egymás műveiről szerezni tudomást „testközelből”, vagy csak egyszerűen arról beszélgetnénk, ki mit ír, fest, farag, komponál vagy játszik a színpadon.

Egy-egy ilyen találkozóznak emlékezetes érdeme lehetne, hogy összehozná néhanapján íróinkat, festőinket, szobrászainkat, muzsikusainkat, színészeinket, igazolva ily módon, hogy nem valami pihentagyú, szellemes ember kitalációja az, hogy létezik egy úgynevezett művészársadalom, melynek talán-talán az is egyik fő célja lehetne, hogy tagjai számára biztosítson valamely alapot, hozzáértőt, „szakmabeli” közönséget, s ebből következően bizonyos sikerélményt is. (A művészettörténet legendává nőtt tényeket őriz immár a különböző művészetek közötti találkozások eredményeiről.) Bizonyára megnyugtató, felemelő s végső soron munkakedvet adó, munkára ösztönző érzés lehetne hátunk mögött tudni egy olyan társaságot, csoportot, művészi ízlést vagy éppen művészársadalmat, melynek nem mindegy — vagy amely nem tesz úgy, mintha mindegy volna neki — hazai művészeti életünk sorsa.

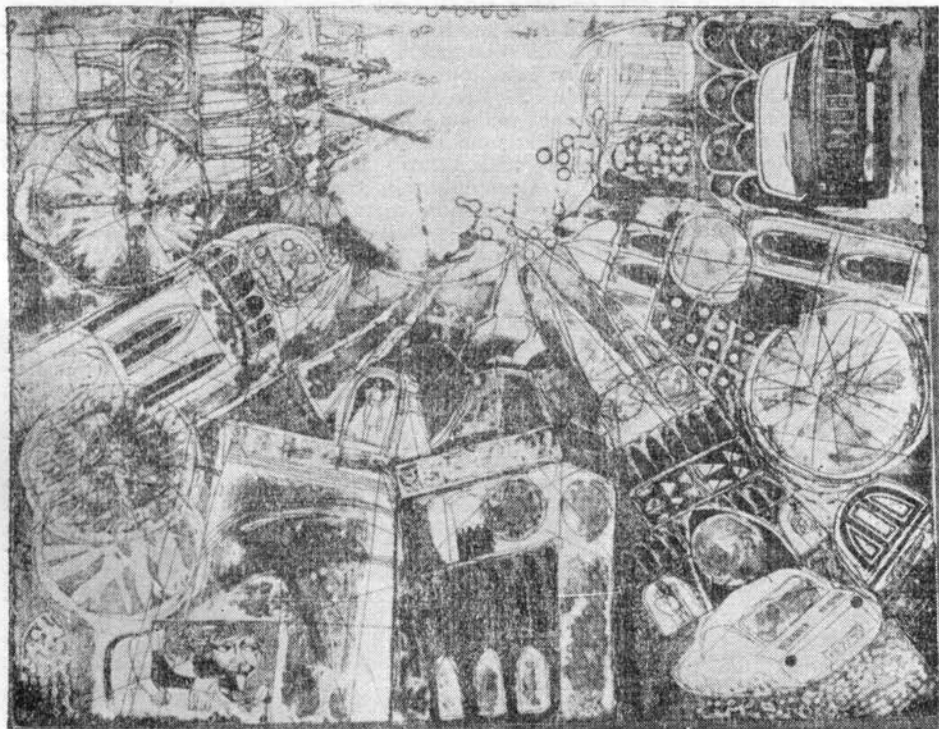
Ha jól számolom, éppen a jelenlegi állapotból következően, egy egész sor olyan hazai magyar író van, akit soha életemben nem is láttam, pedig a legrosszabb akaratlansággal sem lehet elmondani róluk, hogy a világ két végén élénk-dolgoznánk. (Nyolc éve élek Kolozsváron, s jórészt mindig igyekeztem ott lenni, ahol irodalomszagú a levegő.) S meggyőződésemmel, hogy nem vagyok egyedül ezzel a meglehetősen „vidámságtalan” élményemmel. Pedig ugyanazt a nyelvet beszéljük, sőt ugyanazon a nyelven is írunk, ugyanazon szellemi s egyéb koordináták között.

Sajnos, ez az együvé-tartozást nem ápoló vagy nem eléggé ápoló magatartás érezteti is a hatását. Nem ismerjük eléggé egymás munkáit, egymás értékeit — még az egy városban élő román és magyar írók is többnyire csak hivatalos alkalmakkor találkozunk —, s ennél fogva alig van eset rá, hogy szenzációt tudjunk kavarni olyan művek, alkotások körül, melyek valóban szenzációt érdemelnének. S így nemcsak, hogy a nagyvilág nem vesz tudomást eredményeinkről, de lassan csappanni kezd legközvetlenebb közönségünk létszáma is, s ez a létszámsökkenés, ha ilyen ütemben halad, nagyon kellemetlen meglepetéseket tartogathat mindnyájunk számára. Nem volna valami lélekemelő pillanat, amikor észrevennők, hogy már-már légüres térben mozgunk-beszélünk, s még lehetőségünk sincs „megreparálni” a hibát.

Mondom, amíg itt ülök ebben a nyárikonyhában, s próbálom összebütykölni a megígért cikket, azon gondolkodom, milyen lesz a művészársadalom élete akkor, amikor már egy cseppet többet fogunk törődni egymással, s végső soron közös gondjainkkal-törekvéseinkkel. Bizonyára kitűnően működő művészklubok, művészpresszók-kávéházak „fungálnak“ majd, ahol a közönség bizonyos napokon találkozhat bálványozott íróival, festőivel, színészeivel...

Meg kell mondanom, hogy én leginkább ezekben a művészklubokban bízom. Egyrészt azért, mert ezek biztosítanák a legmegfelelőbb keretet egy valódi, izgalmas és sokra képes művészeti élet kibontakozásához. Másrészt azért, mert ha ezek a klubok még nem is léteznek, de minden bizonnyal hamarosan megszületnek. Hiszen minden valamirevaló tekecsapatnak, műkedvelő brigádnak, futball-egyesületnek van már klubja. Csak a művészek vannak hátra.

KIRÁLY LÁSZLÓ

Aranyossy György: Régi város

Bartha Antal

A IX—X. századi magyar társadalom

A régészet legújabb eredményeinek fényében, beleértve a Szovjetunió területén az utóbbi évtizedekben talált magyar vonatkozású leleteket is, a nomád gazdaságra épülő társadalmak tanulmányozása, továbbá, a nyelvészeti és a történelmi források alapján, a történelmi materializmus következetes alkalmazásával igyekszik a szerző megrajzolni a honfoglalás korának magyar társadalmát. A könyv első fejezete a IX—X. századi kelet-európai helyzetet, a nomád gazdaság történelmi útját, a kazár kaganátus, a keleti szlávok helyzetét, ezen belül a kijevi fejedelemséget és a szláv, kazár, normann kapcsolatokat mutatja be. Ezt követi a IX. századi magyar törzsek gazdálkodásának, társadalmának, a magyar, besenyő és kazár kapcsolatoknak, valamint a magyar törzsek Kelet-Európában játszott szerepének elemzése. Az utolsó fejezet a honfoglalástól, a törzsek szövetségétől az államig vezető fejlődés útját tárgyalja. Új problémákat felvető, sok tévhitet eloszlató, értékes monográfia. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Leonard W. Levy

Origins of the Fifth Amendment

Az intézmények és az igazságszolgáltatás tanulmányozása ma a történelemtudomány egyre izmosodó iránya. Levy könyve az angol és amerikai igazságszolgáltatásban fontos helyet elfoglaló ún. ötödik módosítás előzményeit vizsgálja, annak a törvénycikknek a megszületését, mely kimondja, hogy bizonyos esetek kivételé-

Hogy a komikum és a gúny művészetének nincsenek Shakespeare-jei, ezt olyannyira nem tartja véletlennek a modern esztétika vagy annak legáltalában egy szubjektívebb ága, hogy egyenesen a nevetségesség művészetellenes princípiumairól beszél, mint bizonyos fajta képcsökkentésről; ez az eléggé megalapozott állítás ugyanakkor az újabb filozófiai lélektan véleményére is hivatkozik, amely a nevetiséget mindenképpen az értelem világába helyezi, mert legfőbb hatóeleme olyasmí, mondja, ami az ember értelme számára hirtelenül, vagy mondjuk, gépiessége által érthetlenné válik.

De még ennek az esztétikának sincs csébében Jonathan Swiftet a komikus irodalomnak ebbe a csoportjába besorolni, mert tudja, hogy a gúnynak, tehát szatírának van egy fajtája, a harag művésze, vagyis az indulatoké, amely a mű lendületében aztán hatalmassá, sőt monumentálissá is válhat. Mert két legfőbb eleme van a művészeteknek: az ábrázolás és a művészes személyes indulata.

No már most: ha végigtekintek Szilágyi Júlia kismonográfiáján, még mindig nem tudom megállapítani, vajon mi volna méltányosabb fölmerése ennek a nagy, körültekintő munkát igénylő kötetecskének: az, ha a swifti irodalommal szembesítjük, amire nekünk így sebtében semmi lehetőségünk nincs, vagy az, ha világpolgári közérzetünkben, esetleg a modern irodalom gyakorlatában és fogásaiban néznénk utána Gulliver jelenlétének. S mert kényszerűen az utóbbi mellett kell maradnunk, mindjárt meg is kérdezzük: nem túloz-e kissé a cím? *Jonathan Swift és a huszadik század**, nem zavarja össze képzeteinket?

Mert ha Swift izzó látomásainak a beteljesülését kell értenem rajta, akkor nyugodt lélekkel mondhatom: az irrealitásoknak ez a világa az angol „ezüst reneszánsz”-tól sem állt messzebb, mint tőlünk ma, leszámítván persze a technika fejlődésének bejósolt eredményeit, például a számokká vulgarizált emberi beszéd kialakulását, ha pedig a közérzetemre hivatkozik Szilágyi Júlia, válaszom a következő: hát igen, világméretekben én is árvának, szerencsétlennek és kozmikusan magányosnak érzem az embert, aki éjszakánként a félelem sötét párnáira hajtja le a fejét, de ez a szorongás annyira mai, annyira differenciált, annyira a mi századunk sajátja, s csak az atomgombák tövéből virulhatott ki, hogy legjobb esetben is csak ezt a szorongást mérő irodalomnak az előzményeként tudom érezni Swiftet, mint Kafka, Dürrenmatt vagy Beckett groteszk látásának hatalmas elődjét. Úgy tekintek tehát rá, mint az első összetett csigarendszerre, amelyben már benne volt a legbonyolultabb villamosdaru lehetősége is.

De ne legyünk kicsinyesek: a cím a maga bizonytalanságával legalább kiben-kiben megtágítja a

* Szilágyi Júlia: *Jonathan Swift és a huszadik század. Kismonográfia. Ifjúsági Könyvkiadó. Bukarest, 1968.*

vizsgálódás határait, és semmit sem von le ennek a hasznos kis könyvnek az értékéből; hasznosnak neveztem, holott többet is mondhatnék róla, jelentősnek is tarthatnám; s annál inkább örülni kell neki, mivel megbontja a hasonló munkák importjának folyamatosságát, és hízolgőn jelzi saját erőnkét és elfogulatlanságunkat egy-egy világirodalmi jelenség fölmérésében.

Már a tartalom maga is izgalmas, és tizenöt félfvnyi részre tagolja a kismonográfiát. A fejezetek így következnek egymásra: Swift és a huszonegyedik század; A titokzatos író; A karrierrista; A hordószónok; Londoni közjáték; Írország hőse; Háromszáz font sterling egy negyed pennyért; Gulliver Frankonban; Kicsoda Ön, Mr. Gulliver?; Mekkora az ember?; Swift doktor jó étvágyat kíván; Ahol a tudomány uralkodik; Mitől ájult el Guliver?; A transzcendentális hajléktalanság regénye; Hosszú halál.

A vizsgálódás nem kizárólag egyenesvonalú, nemcsak időrendi sorrendben beszél el egy hatalmas író életének és művészi kibontakozásának körülményeit, de előre és vissza utal Swifttől Joyce-ig, Morus Tamástól Lukács Györgyig, Darwintól Oppenheimerig, és a társadalomtörténeti tények gazdagon és villózza váltakoznak tudományos és filozófiai értékelésekkel, amelyek egy-egy fejezetet (*Mekkora az ember?*) mint önállóan kiemelhető tanulmányt is jelentőse tesznek, mégpedig a méret, az arány viszonyfoglalmának imponálóan sokoldalú megvilágításával, abból a pascali gondolatból kiindulva, hogy a kicsinyesség csodája nem kisebb, mint a nagyság csodája.

„Mi az ember a természetben? — idézi Szilágyi Júlia Pascalt. — Semmi a végtelenhez képest, minden a semmihez képest. Valami a semmi és a végtelen között, a közepén.”

S ha a tudományos forradalmak credményéhez, a matematika, a csillagászat és a repüléstechnika fejlődéséhez, amely Swift születésétől, vagyis háromszáz év alatt végbement, még hozzácsapjuk a mai úrkísérlet és a kozmikus tér meghódításának eredményeit, talán sorsdöntőbben és izgatottabban tűnődünk el embervoltunk arányain, mint bármikor.

Vajon több lett-e az ember? Vajon a behasított mennybolt a mindenségre nyit-e kaput, avagy földi közérzetünk számára épp ellenkezőleg, csak a horror vacui-t jelenti majd? Hát a civilizáció áldásaival hogy állunk? Az igazság az, hogy századunkban még ma is mintegy százmillió ember hal éhen, hogy a túlfejlett technika máris ránőtt az emberre, hogy a matematikai képletek, a szögek és vonalak többet kezdenek jelenteni az emberi léleknél, akár csak a lebegő szigeten, Lapután, s végső meghasonlásunkban néha már-már Rousseau álmái után sóvárgunk...

Szilágyi Júlia kismonográfiájának javára szolgál, hogy szüntelen történelmi párhuzamba helyezi Swift életművét, s hogy kérdéseivel olyan feszítő dilemmák elé állítja az olvasót, hogy ezáltal nagyobb érdeklődésre ajzza fel őket, mintha kész válaszokat adna; de ha már itt tartunk, és a könyvecske valamennyi értékét igyekeztünk jelezni, hadd tágítsuk tovább mi is újabb kérdésekkel a kötet hatósugarát.

vel főenjáró bűnért senki sem vonható felelősségre a bűntörvényszék bíróság vádemelése nélkül. Bűnügyi kérdésekben senki sem tanúskodhatik önmaga ellen, s senki sem fosztható meg életétől, szabadságától, vagyonától megfelelő törvényes eljárás nélkül. E törvényeikk, melyet korábban a hallgatás jogának, ma a right against self-impination-nek neveznek, 1791-ben lépett életbe, és csírái visszanyúlnak az angol Magna Chartára, törvényerőre emelése azonban csak hosszú harcok árán volt lehetséges. A könyv ezeknek a harcoknak felvillantásával bemutatja azt a folyamatot, amelynek során az amerikai igazságszolgáltatás inkvizíciós rendszerre alakult át, mely szerint az egyén bűnösségét „a társadalomnak” kell bebizonyítani, és az egyén beismerő vallomása önmagában nem lehet az ítélet alapja. (New York, Oxford University Press, 1968.)

A magyar régészet regénye

Könyved, elbeszélő formában nyolc ismert régész és történész (Gábori Miklós, Csallag József, Mócsy András, Bóna István, Dienes István, Entz Géza, Szombathy Viktor, Gerő Győző) kalauzól végig a magyarországi régészet fontosabb helyein, úgy, hogy az olvasó megismeri a leleteket, és ugyanakkor találkozik „az ázó tudományának” munkamódszereivel és problémáival is. Az elbeszélés a neandervölgyi ember történetével, szerszámmainak és fegyvereinek ismeretetésével kezdődik és az új kőkorszak agyagműves, megtelepült, kertművelő és pásztorkodó emberével folytatódik. Ezután a Pax Romana jegyében épült városok, a római korszak társadalmi élete és

téka

műveltsége tárul elének, majd a népvándorlás korának törzsei, a hunok, germánok, avarak vonulnak el szemünk előtt. A honfoglaláskor emlékeinek bemutatása után a középkor fontosabb városi és falusi településeit, majd a török és a kuruc idők viharait, végül pedig az ezeket követő békésebb korszakot ismerjük meg. A népszerű formában megírt munka értékes kalauz a régészet egyre bővülő birodalmában. (Panoráma, 1968.)

Acta Musei Napocensis V.

A kolozsvári Történeti Múzeum évkönyvének ötödik kötete két évforduló jegyében készült. Az egyik az Egyesülés ötvenedik évfordulója, a másik a román tudományos élet kiváló személyiségének, C. Daicovicu akadémikusnak 70-ik születésnapja.

Az Egyesülés jelentőségét Št. Pascu vezércikke, továbbá azok a tanulmányok méltatják, amelyek e nagy jelentőségű esemény előzményeit tárgyalják (C. Enea, Gáll János, T. Hăgan, V. Avram). Ezek mellett a több mint hatszáz lapra terjedő kiadvány értékes tanulmányokat közöl hazánk történetének valamennyi korszakából. A dák történelem kérdéseivel foglalkozik I. Crișan, I. Winkler, H. Daicovicu, I. Glodariu tanulmánya és Jakó Zsigmond adatközlése; a római korszak különböző problémáit elemzi többek közt Ferenczy István, Oct. Floca, L. David, N. Lascu, N. Lupu, I. I. Russu, C. Pop, Bodor András cikke. Külön közlemény foglalkozik a dobokai ásatásokkal. Középkori témákat dolgoznak fel B. Daicovicu, Imreh István, Camil Mureșan, Bunta Magda, Pap Ferenc, új vagy legújabbkorikat Egyed Ákos, M. Rosen, M.

Először is felmerül bennünk a kétely: vajon nem kellett volna-e jelezni a forrásmunkákat és lapalji jegyzetekkel ellátni a különböző fejezeteket, már csak azért is, hogy a reászoruló valóban többet kaphasson, mint amennyi egy százötven lapnyi könyvecskében elfér, s hogy a műbíráló biztos csapásokon induljon el szembesítő útján?

Másodszor pedig: „vajon szűkség volt-e rá, és jót tett-e a monográfianak az a fejezet, amely csaknem kizárólag a Swift—Defoe különbségre épül, ezzel a kontraszttal akarván jelezni a *Gulliver* szerzőjének kozmikus magányát és kiábrándultságát a *Robinsonnal* szemben? Mert hiszen gyarmatosítás ide, gyarmatosítás oda, az igazság az, hogy bizonyos tartalmak önmaguk fölé nőhetnek, hogy eredeti szándékuknak ellentmondva, nagyobb, egyetemesebb célt szolgálnak; vagyis hogy úgy mondjam: mint bizonyos szavaink, jelentésváltozáson mennek át. A *Robinson*t mindmáig az emberi lelemény és kitartás könyvének érezzük, s nincs az a habókos irodalomtanár, aki időt szánna rá, hogy a diákból ezt a képzetet hiábavalóan kiverje... Már csak azért sem, mert ő maga is ezen a kedves könyvön nevelkedett...

És harmadszor és végezetül: ha visszakanyarodunk ennek a rövid értekezésnek az elejére, és tudomásul vesszük, hogy a neveltségesség irodalmának bizonyos műfajai valóban csökkentett képet adnak a világról, s alig marad belőlük valami, akkor joggal kérdezhetjük: miként lehetséges, hogy Jonathan Swift épp egy olyan korszakból emelkedett ki hatalmas jelenséggé, amely sajátosan a pamfletet művelte? S főként hogyan jutott el ő maga a politikai élcelődéstől az indulatos gúny víziójáig, amelyről például Thackeray azt mondja, hogy kacaja fülünkbe csikordul századokon át? Mi a látásmódbeli újdonság a *Gulliverben*?

Ennek a kérdésnek a részletes megválaszolása helyett, sajnós, az életrajzi tényezők nyomulnak előtérbe, a whigek és a toryk harca, az írek elnyomódása, Swift mozgalmas pályája, ami viszont sorszerűségében nem oly kétségbeejtő, sőt hosszú időre gazdag és nyugodt, semhogy ez csiholná fel belőle a transzcendentális hajléktalanság regényét, ahogy nagyon találóan nevezi Szilágyi Júlia a *Gulliver utazásait*; de vajon még ha levezethető volna is valamelyest ez a zseniális mű a szerző sorsából s néhány külső tényezőből, így önmagában, az író fejlődésének belső érzékeltetése nélkül nem jelentene-e kacérokodás a pozitívizmussal?

Vajon nem kellett volna utalni arra az aprólékos pontosságra, amely ezt a lángoló szatírárt minden vízióján belül átélhetővé teszi, s amely épp a nagy elvonatkoztatások és méretek igazolt ellentétékét, a mikrorealizmus eszközeivel dolgozik; gondoljunk például a pipába szorult törpére, Gulliver kalandjára az óriási velőscsonttal vagy borzongására, amikor a női test hatalmas borpórusait szemléli, amelyet az esztétika ma is kiáltó példaként használ fel az élet mikroszkopikus szemléletének elvetésére; s talán szólni kellett volna az indulatos gúny formateremtő menetéről, s arról a halálos komolyságról, amellyel Swift a legnagyobb képtelenségeket is elő

tudja adni, kristálytisztá, klasszikus ütemű nyelven, holott ez a tisztaság és ez a nyugalom némelykor épp ellentétben látszik lenni szándékával, s különös és rejtett feszültséget ad, hiszen amint egy esztéta mondotta: Swift hideg elméje akkor teszi az ész mérlegére a dolgokat, amikor a szív csordultig telt keserű fölháborodással.

De persze mindaz, amit itt mondtunk, csupán kérdésként hangzott el; nem a könyv hiányaira, hanem nagyobb lehetőségeire utalt, s inkább a recenzius szubjektív véleményét fejezi ki, aki filológusi vizsgálódás helyett mindössze annyit tehetett, hogy a szerző kismonográfiáját önmaga Swift-élményével hasonlította össze.

Bálint Tibor

Móricz Zsigmond és a líraiság természete

A forma lázadásának korát éljük. Esztétikai konvenciók és intézmények sok száz éves uralma szűnik meg szemünk láttára. A hagyomány szentesítette struktúrák robbanása előbb a szép fogalmának a felülvizsgálását kényszerítette ki. Megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy ennek a még javában kavargó folyamatnak a vége alighanem akkorra várható, amikor ismét mindenki egyetért nagyjából azt illetően, mi a szép. Az esztétikum kategóriájának értelmezésénél is bizonytalanabb képet mutat az olyan struktúrák helyzete, mint a műfajok. Van epikus színház, és van olyan novella, mely pergő, feszes dialógusaival a drámai jelenet hatását kelti; van továbbá cselekmény nélküli próza, valamint olyan vers, melynek „költői” voltát korántsem szabályosan ismétlődő sorképletek, illetve ősszecsengő sorvégek jelenléte szavatolja.

Még fokozza a bizonytalanságot az a minden művészetre kiterjedő jelenség, amely az elszemélytelenedésig objektiválja magát a művet, de valójában az alkotó szubjektumának korlátlan érvényesülését teszi lehetővé. A nonfiguratív festészet csak úgy, mint az aleatórikus zene vagy a hőseit lélektanilag dimenziójuktól megfosztó regény mindinkább eltávolítja a műalkotást eredeti motivációjától, a mimézistól, a természetben létező dolgok „utánzásától”.

Ezt a kihívás-sorozatot meghirdetett művészi programok és az új jelenségek értelmezésére vállalkozó eszme-futtatások kísérik. Nem meglepő tehát, ha a kritikus, az irodalomtörténész, az irodalomelmélet kutatója magyarázatot, előzményeket keres. Hogy tegnapi alkotásokat mai jelenségek szemszögéből vizsgál. Hogy a tegnapi még rendhagyóban felfedezze azt, ami mára törvénytörő lett, hogy kivételekből próbál általánosságokra következtetni. Helyes ez a tájékozódás, hiszen a ma és a tegnapi között a művészetben éppoly kevéssé van merev

téka

Dan, Bunta Péter, G. A. Protopopescu, Kovács József és mások. A kiadvány a kolozsvári történészek sokoldalú és lendületes tudományos alkotó munkájáról tanúskodik. (Museum de Istorie. Cluj, 1968.)

Bernard Bailyn

The Ideological Origins of the American Revolution

A Pulitzer-díjat nyert monográfia az amerikai függetlenségi háborúról, vagy ahogyan a történettudomány újabban nevezi, az amerikai forradalom eszmei eredőit vizsgálja meg. A szerző, neves amerikai történész, a forradalom jellegzetességeit, a francia és az októberi forradalomtól elütő jezeit kutatva, arra a következtetésre jut, hogy ideológiái alapjai már a XVIII. század első felében kialakultak és robbanási formája, hatása egészen eltért az európai forradalmaktól.

A több mint 300 lapra terjedő tanulmány a forradalom irodalmát elemezve hangsúlyozza az egykorú és a későbbi pamflet-irodalom nagy jelentőségét. A forradalom forrásait és hagyományát az antik klasszikus irodalom hatáskörében, a jellegzetes késői amerikai „humanizmusban”, továbbá a francia felvilágosodás eszméiben és a XVI. és XVII. századi angol radikális eszmék hatáskörében találja meg. A szerző ezután a hatalom és a szabadság kölcsönös viszonyát, amerikai jelentkezési formáját, a felkelés logikáját vizsgálja, végül a szabadság „fertőzését” tárgyalja, vagyis annak hatását a rabszolgaságra, a vallásra és az amerikai demokrácia alakulására. (The Belknap Press of Harvard University Press. 1968.)

téka

Vera Figner

Vihar Oroszország felett

A szerző a századforduló előtti és utáni évtizedek n-arodnyik és szociálforradalmár mozgalmának vezéregyénisége volt. Forradalmi tevékenységéért halálra ítélték, a cári kegyelem azonban húsz évi börtönre változtatta az ítéletet. Vera Figner visszaemlékezései értékes adalékul szolgálnak az oroszországi munkásmozgalm történetéhez. A narodnyik mozgalom szervezeteinek életét hitelesen rajzolja meg, s különösen megrázóak a kétv-tizedes börtönélet drámájának leírásai. Kiváló harcos asszony volt, s könyve egyike a leg-szebb memoároknak nő-író tollából. (Európa, 1968.)

Hajós József

Köteles Sámuel

Az erdélyi tudománytörténe-ti hagyományok alapos ismerőjének. Hajós Józsefnek más-félszáz lapnyi tanulmánya és a hozzá csatlakozó bőséges szemelvény-anyag Köteles Sámuelnek, a 48-at megelőző korszak sokoldalú erdélyi tudósának és a reformmozga-lom egyik eszmei előkészítőjé-nek életművét tárja az olvasó elé. A „csekély sorsból“ hírnevessé vált egykori nagy-enyedi bölcsélet-professzor műve egy átalakuló, új utakat nyitó korszak kérdéseinek sokaságával nézett szembe a tu-dós felelősségével. Kantianus filozófiája úttörő a múlt szá-zad eleji Erdélyben, de amellett maradandót alkotott a peda-gógia, az etika, a természet-jog terén is, s a korral lépést tartó gondolkodónak bizonyult a politikai és gazdasági néze-teiben. Ezt az életművet tárja fel aprólékos gondnal Hajós József bevezető tanulmánya,

cezúra, mint a valóság bármely más területén. Eröl-tetett, kívülről bevitt a vizsgalódás szempontja ak-kor, amikor az exegéta önkényesen kiemel, esetle-ges jelenségből kulcsproblémává léptet elő bizo-nyos ténycsoportokat. A kockázatot mégis vállalni kell, hiszen ha mégoly szükséges is az óvatosság, nem pótolhatja a gondolkodás függetlenségét, azt a merészséget, mely nélkül az ismert tények bana-litásba fulladnak, az újak és szokatlanok pedig megmaradnak az érthetlenség előítélet őrizte ta-bujának.

Márpedig az irodalomtörténet nem ismer ta-but. Lezárt életmű csak biográfiai értelemben lé-tezik. Minél jelentékenyebb, annál kevésbé kerül-heti el — és ez biztosítja halhatatlanságát — a mintegy felfedezészámba menő, új szempontú ér-telmezést. Ha Jan Kott beérte volna a hagyomá-nyos-kényelmes Shakespeare-képpel, ugyan honnan merítette volna Peter Brook korszakalkotó Lear-rendezésének kulcsát? Illyés Gyula és Sartre vál-lalták egy olyan Petőfi-, illetve Flaubert-portré megalkotását (rekonstruálást is mondhatnánk), amely felelesztette a hamis kegyelettől múmiává balzsamozott klasszikusok alakját.

Lehet persze az újraértékelésnek olyan — jó-szerével irodalmon kívüli — indítéka, hogy meg-mentsen a feledéstől, a korszerű értékrend krité-riumaihoz igazítson, vagy egy többé-kevésbé önké-nyes normatív szempont Prokrusztesz-ágyába kény-szerítsen már besorolt életműveket. Így kiáltotta ki Garaudy realistának Kafkát és Picassót, attól tart-va, hogy ellenkező esetben a dialektikus materia-lizmus világnézetét valló közönség nem élvezheti tiszta lelkiismerettel a művészetüket. Aggálya sze-rencsére alaptalannak bizonyult, bár jószándékát és erőfeszítése hasznosságát még az sem tagadhatja, aki egyébként nem ért egyet módszerével.

A mai monográfus vagy esszéíró törekvése vagy az, hogy bebizonyítsa: amit újnak, idegen-szerűnek tekintenek, az voltaképpen nem is olyan új, s így otthonossá, meghitté igyekszik tenni a meglepő novumot; vagy a már ismertről mutatja ki, hogy félreismertük, illetve nem ismertük eléggé.

Az olyan vállalkozás, mint Kántor Lajos kis-monográfiája*, ha nem lép is fel a merőben új Móricz-kép igényével, mindenképpen meglepő mun-kahipotézisből indul ki. Előljáróban s az eddig el-mondottak jegyében, hadd jegyezzem meg: ha ki-indulópontja helyességéről nem is tud maradékta-lanul meggyőzni, sikerült egy olyan rendező-elv köré csoportosítania Móricz életművét és a tekinté-lyes Móricz-irodalmat, hogy ismertnek vélt művek, életrajzi adatok kerülnek egészen friss, elhanyagolt szempontokat kiemelő közegbe. Ha egy könyv ér-teke nagymértékben attól függ, mennyire sikerült olvasója gondolatait a jól olajozott pályákról leté-ritenie új kapcsolási lehetőségek irányában, Kántor munkája, a Vallomásos Móricz Zsigmond eléggé

* Kántor Lajos: Vallomásos Móricz Zsigmond. Epika és líra határvidéken. Kismonográfia. Ifjúsági Könyvkiadó. Bukarest, 1963.

nem dicsérhető nyeresége eredeti értékekben nem nagyon bővelkedő tanulmány-irodalmunknak.

Kántor könyvének alaptétele — nevezetesen az, hogy „a lírai elemek döntő szerepet játszanak Móricz Zsigmond életművében” — ha nem is tartozik a század legnagyobb magyar epikusáról a közutadba felszívódott alapigazságok közé, nagyjából elfogadható. A bökkenő mindössze az, hogy Kántor olyan jelentőséget tulajdonít ennek a megállapításnak, mellyel maga a tény — nem rendelkezik, ha számba vesszük, hány Móriczhoz hasonló nagyságrendű prózairóról mondható el ugyanez. Értjük be itt és most egyetlen találmányra kiragadott példával: körülbelül tíz-tizenkét évvel ezelőtt, Ehrenburg emelte ki ezt az általa önkifejezésnek (szamovirarszenyije) nevezett jelenséget nagy vihart kiváltó Stendhal-tanulmányában, melyben kimutatja, hogy a *Vörös és fekete* írójának sokat emlegetett egocentrizmusa valójában az alkotó személyes adottságaiból eredő szuverén joga egyéniségének, szubjektivitásának érvényesítésére a legtisztább műfajú epikában is.

Móricz líraiságának Kántortól idézett bizonyítékai: 1. önvallomásszerű feljegyzések, levelek; 2. nyilatkozatok; 3. az epikába épített közvetlen kitarulkozások — majdnem mindenkinél előfordulnak. Tolsztoj például az *Anna Karenina* Levinjének önmaga, Kittyjének a felesége vonásait kölcsönözte; Shakespeare-ről kimutatták, hogy a közvetlenül Hamnet fia halála után írt *Hamlet*-ben — a helyzetet megfordítva — apai gyászt szublimálja. S ha már itt tartunk: Freud maga, aki igazán nem volt lírai, édesapja elhunytá után, saját lelkiállapotát elemezve lát hozzá Ödipusz-komplexus elméletének kidolgozásához. A példatár tetszés szerint kiegészíthető nagy képzőművészek, muzsikuskok önvallomásaival, illetve egy-egy alkotásuk létrejöttének tárgyi vizsgálatával.

De talán ennyiből is kitűnik, hogy ez a — különben jelentős — alkotáslélektani mozzanat életrajz és mű, szubjektív élmény és művészi objektiváció viszonyában olyan általános jelenség a szellemi teremtés bármely területén, hogy ha a líraiság ismérvének tekintjük, úgyszólván mindenki lírikusnak bizonyul. Ebben az esetben viszont — líra nincs, csak lírikusok vannak.

Móricz Zsigmond — ismeri el Kántor — vérmérséklete szerint lírikus, tehetségének természete azonban epikussá teszi, s mint ilyen a XX. század magyar prózájának legnagyobb alakja. De hogy az önvallomásos alkát a szóban forgó jelenségtől mennyire eltérő módon nyilatkozhat meg a műben, arra még Móricznál is meggyőzőbb eset a Németh Lászlóé. Az *Iszony* szerzőjében az önkifejezés kényszere még erősebben munkál. Az eredmény mégis egészen más, mint az, amivel a *Hét krajcár* írója ajándékozta meg irodalmunkat. Külön hálásak lehetünk Kántor Lajosnak, hogy erre a sok izgalmas tanulságot kínáló különbségre — a líraiság természetének és funkciójának kimutatásával hatalmas epikai erejű prózairónk életművében — felhívta a figyelmünket.

téka

odaépitve Köteles alakja köré a kor egész művelődési és tudománytörténeti, nevelési és társadalmi-politikai komplexumát, s ugyanezzel a gondal rendezve sajtó alá magukat a szövegeket is. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Kozma Dezső

Egy erdélyi novellista —
Petelei István

A századforduló magyar prózájában Petelei műve része volt annak az eszmei-művészi forrongásnak, amely a realizmus egy megmerevedett változatát kívánta felszabadítani és alkalmasabbá tenni a modernebb életérzés és valóságértékelés kifejezésére. Műve számunkra még csak nő jelentőségében azáltal, hogy abban az erdélyi kisévárosi élete, atmoszférája elevenedett meg, s az író ezt ismerve és megmutatva reagált a maga érzékeny műszerével a nemesebb emberi vágyakat beszűkítő vidékiesség ellen tiltakozva. Ez az életmű a bontakozó romániai magyar próza egyik közvetlen előzménye volt, hagyománya is, és mindez különösen érdekessé teszi Kozma Dezső könyvét, amelyben a korábbi hazai Petelei-értékeléseknél árnyaltabban, az eszmei-művészi problémákra figyelve, tárul fel annak sok kérdése. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Illés Endre

Írók, színészek, dilettánsok

Gyűjteményes tanulmány- vagy esszé-köteteket méltatva, megszoktuk, hogy hasznosságukat, szakmai segédkönyvként tett szolgálataikat emelik ki. A Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozó kitűnő

téka

novellista és drámaíró könyvét ugyancsak ajánlhatjuk mindazoknak, akik Babits, Kosztolányi, Csáth Géza, Móricz, Szerb Antal, Halász Gábor, Tersánszky, Nagy Lajos, Bánffy Miklós vagy Maupassant, Mauriac, Cocteau művei iránt érdeklődnek, hiszen sok ösztönző, megvilágosító gondolatot kaphatnak bármelyik portréból, kötetek margójára írt jegyzetből. Ez a könyv azonban mindenekelőtt olvasmány: kitűnő, szórakoztató, már-már novelláskötettel versenyző. Jellemzően írja Illés Endre a kötetet nyitó „alaprész” végére: „Olyan olvasókat kívánok magamnak, akiknek nincs szükségük idegenvezetőre és útikalauzra...” (Magvető, 1968.)

Al. Câmpeanu

State in state

Az imperialista hatalmak más országok területén létesített katonai támaszpontjairól szól az Államok az államokban. Hasznos monográfia, minden fejezete — a történelmiektől az adathalmazókon át az értelmezőkig — a szerző szorgalmáról tanúskodik. Helyenként időszerűtlen egyszerűsítések zavarhatnak, ok-okozati quidproquók. Nem hihetjük például, hogy a második világháború utáni háborúk a támaszpontok nélkül nem robbanhattak volna ki. A konfliktusok és a katonai bázisok ugyanis egy tőről fakadnak; kölcsönhatásuk valóban kétsébevonhatatlan; de az erőszakolt összefüggések hajszolása könnyen elvezet a történelemben értelmetlen „Mi történt volna, ha másképp történt volna...?” típusú kérdéshelyzetekhez. De minden hiányosságot bőségesen kompenzál a tárgy időszerűsége. (Editura politică, 1969.)

Logikája és imponáló tárgyismerete szerencsére megakadályozta a Vallomásos Móricz Zsigmond szerzőjét abban, hogy következetesen végigvezessen egy nem specifikus kritériumot. Ilyenformán elkerülte azt, hogy kénytelen legyen a műelemzést olyan szűk mederbe terelni, melyből a mű maga szükségszerűen kiáradt volna.

Móricz társadalmi indulatának és érzelmi életének, családi viszonylatának az életműben betöltött szerepét kidomborítandó, keresve se lehetett volna jobb módszert találni a Kántorénál. Bámulni való otthonossággal mozog a roppant oeuvre és terjedelemlere alig csekélyebb adat-apparátus labirintusában. „Nyomozó” munkája, hála a kronológiai felgöngyölítésnek, mindvégig követhető és áttekinthető, a váratlan kapcsolások időben olykor távol eső elemek között olyan összefüggéseket hoznak felszínre, melyek nem csupán Móricz munkásságának, de a korszak egész irodalmának beható ismeretéről vallanak.

Kántor Lajos kutatói etikájára jellemző nem csupán a merész témakezelés, az új szempontok bátor keresése — vagyis szent irtózás mindennemű sablontól —, hanem a mindvégig polémikus gondolatmenet, a tekintély elvének kategorikus és következetes elutasítása. Szükséges ezt kiemelni: fiatal irodalomtörténészről lévén szó egyfelől, másfelől meg a közelmúlt olyan klasszikusáról, akiről úgy szólnán minden tekintélyes kortárs írt, mondott valamit — a szellemi függetlenség, az erkölcsi bátorság nem könnyen követhető útját jární érdem. Előbbi két kötete után ez a harmadik megerősíti hitünket, hogy Kántor a továbbiakban sem tér le maga válsztotta útjáról.

Szilágyi Júlia

